

HRABAR, ODVAŽAN, IZAZOVAN ... POTHVAT LJILJANE ŠARIĆ I WIEBKE WITTSCHEN

Ljiljana Šarić – Wiebke Wittschen

RJEČNIK SINONIMA HRVATSKOGA JEZIKA

(*Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008. i 2010.*)

Često se možemo naći u situaciji kada nam nedostaje neka riječ, kada je upravo na vrhu jezika, ali je se ne možemo dosjetiti. Također, često se želi nešto reći na drugačiji način, drugim riječima, a da smisao ostane isti. Osobito pri prevodenju sa stranoga jezika često nije dovoljno samo jedno rješenje za prijevod neke riječi, već izbor iz više mogućnosti. U svim tim, kao i mnogim drugim sličnim situacijama, potreban je jednojezični rječnik u kojem su popisane i opisane riječi koje imaju isto ili slično značenje. Riječ je o rječniku sinonima čije je hrvatsko novo i prošireno izdanje s oko 11 000 natuknica i na 1006 stranica ugledalo svjetlo dana 2008. godine. Još 2003. godine u Njemačkoj je tiskan njegov prethodnik čije autorice, kroatistica Ljiljana Šarić, redovita profesorica na Sveučilištu u Oslu, i njemačka slavistica Wiebke Wittschen, potpisuju i ovo novo izdanje. Ovoga puta rječnik je izdan u Hrvatskoj, u izdavačkoj kući Jesenski i Turk koja je 2010. godine objavila i drugo izdanje *Rječnika* iz 2008. Stoga je sada dostupan većem broju korisnika negoli je bio njegov prethodnik iz 2003. godine. O *Rječniku* je pisano u različitim tiskovinama, ali nešto više u dnevnim novinama i na internetskim portalima nego li u znanstvenim časopisima.

***

Hrvatska leksikografija dobiva prvi rječnik sinonima 2003. godine kao pilot

izdanje, a tek 2008. izdanje primjerenije potrebama. Naime, rječnik sinonima jedno je od temeljnih leksikografskih djela svakoga jezika. No, hrvatski ga jezik za razliku od mnogih drugih europskih jezika dobiva jako kasno, unatoč svojoj stoljetnoj leksikografskoj tradiciji. Tako su Englezi prvi tezaurus engleskoga jezika (tip rječnika srodan rječniku sinonima) dobili još u XIX. stoljeću, a danas imaju i više nego jedan takav rječnik. Više rječnika sinonima imaju i neki slavenski jezici. Stoga je u hrvatskoj leksikografiji rječnik sinonima bio jako potreban pa samim time *Rječnik* Lj. Šarić i W. Wittschen zaslužuje pokoj u riječ više.

Jedan od mogućih razloga kasnoga pojavljivanja rječnika sinonima mogao bi biti taj što u hrvatskoj jezikoslovnoj znanosti još uvijek nije postignuto suglasje oko toga što se sve podrazumijeva pod pojmom sinonima. Teorijskih opisa sinonimije u kroatističkim radovima i nema previše, što i nije očekivano s obzirom na složenost problematike. Razdoba se sinonima u većine autora svodi na prave (apsolutne) i neprave (relativne), potpune i nepotpune, morfološke i leksičke, istoznačnice i blisko značnice. Tako S. Težak (1990) razlikuje *prave sinonime* (istoznačnice na istoj standardnojezičnoj i stilskoj razini) kao što su: *dobrotvor – dobročinitelj, brinuti se – skrbiti se* i sl.; *sličnoznačnice* (npr. *psovati – kleti, tuđice*

(npr. *naglasak – akcent*) te sinonimne tvorbene i padežne oblike (npr. *gledatelj – gledalac*). Marko Samardžija (1995: 18–20) izdvaja dvije skupine sinonima: prema zamjenjivosti u kontekstu (*istoznačnice i bliskoznačnice*) i prema prepoznatljivosti u kontekstu (*općejezični i kontekstualni*). U jedinjoj monografiji posvećenoj sinonimiji (*Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*) B. Petrović (2005: 126) razlikuje istoznačnost, tj. istoznačnice kao riječi koje u svojem semantičkom sadržaju imaju isti arhisem i veći broj istih sema, koji imaju istu uporabnu i ekspresivnu vrijednost i koji u leksičkome sustavu zauzimaju isto mjesto, te djelomičnu identičnost semantičkoga sadržaja. Međutim, postavlja se pitanje je li moguća apsolutna istoznačnost, tj. je li moguće da dvije riječi imaju isto značenje u svim mogućim kontekstima, odnosno da su u svakome kontekstu zamjenjive. Upravo zato B. Tafra (1995: 19) kao glavni uvjet za sinonimičnost navodi kriterij kontekstualne zamjenjivosti, odnosno podudarnosti riječi po značenju i po uporabi. Stoga pravih ili apsolutnih sinonima u jeziku gotovo i nema, osim na razini terminologije (npr. *naglasak – akcent, jezikoslovlje – lingvistika, ljekarna – apoteka*) kada odnos sinonimičnosti ostvaruju domaća riječ i riječ stranoga podrijetla. Ono što izaziva nesporazume jest pojam bliskoznačnosti. Bliskoznačnost u literaturi pokriva tri vrste semantičkih odnosa među riječima: 1. sinonimičnost među pojedinim značenjima višeznačnica i to možemo smatrati sinonimijom; 2. sinonimičnost među riječima koje nisu zamjenjive u svim kontekstima što bi bila sinonimija u širem smislu; 3. sličnost ili bliskost

značenja pojedinih riječi što prema B. Tafri ne bi trebali biti sinonimi. Naime, B. Tafra (2005: 225) smatra da bliskoznačnost ne može biti podvrsta istoznačnosti, nego hrvatski naziv za paronimiju, tj. semantički odnos dviju ili više riječi iste vrste, tvorbene porodice, bliska značenja. Međutim, te riječi za razliku od sinonima nisu zamjenjive u istom kontekstu već međusobno isključive (npr. *strana – stranica, glasan – glasovit, slijedeći – sljedeći*).

Može se zaključiti da sinonime treba promatrati u najširem smislu uzevši u obzir sljedeće kategorije razlikovnosti među sinonimima, koje navodi B. Petrović (2005: 127–128): jedan od sinonima ima opće značenje, drugi ima specificirano (npr. *naglasak – akcent*); jedan od sinonima ima širu ekstenziju (npr. leksem *bogat* u odnosu na jedan od svojih mogućih sinonimnih parnjaka *imućan* ima širu ekstenziju jer ostvaruje veći broj značenja); jedan je od sinonima funkcionalnostilistički obilježen (npr. *rajčica – paradajz*).

***

Na navedenim kategorijama razlikovnosti sinonima počiva i izbor sinonima u *Rječniku sinonima hrvatskoga jezika*. Same autorice u *Uvodu* (str. 9–10) se priklanjaju mišljenju da pravih sinonima u jeziku nema, ali teorijska utemeljenost takvih razmišljanja ne dovodi u pitanje sastavljanje sinonimnih rječnika ni njegovu korisnost. Smatraju da naziv sinonim uz rijetke istoznačne odnose pokriva i odnose koji se mogu nazvati sličnoznačnicima. Nakon uvodnoga dijela slijedi poglavlje *Napomene o strukturi rječnika i upute za uporabu* (str. 10–20) u kojem se mogu pronaći detaljne informacije o strukturi rječni-

ka i načinu kako se njime služiti. U poglavlju *Znakovi unutar rječničkoga članka* (str. 21 – 22) protumačeni su svi grafički znakovi koji se koriste u *Rječniku*, a objasnidbeni dio *Rječnika* završava *Popisom* svih kratica i odrednica koje se javljaju (str. 23).

Središnji i najopsežniji dio *Rječnika* čine abecedno poredane natuknice i njihovi sinonimni nizovi (str. 27 – 560), a nakon toga slijedi *Indeks* (str. 561 – 1006). U *Indeksu* se nalaze jedinice navedene u sklopu sinonimnih nizova u prvome dijelu i time predstavlja jako važan dio potreban za snalaženje u rječniku. Naime, svaka riječ koja se može naći u nekome sinonimnome nizu u prvome dijelu rječnika nije nužno i sama natuknica. Tako na primjer želimo li pronaći sinonim imenici *raspelo*, moramo tu riječ potražiti u *Indeksu* gdje se upućuje na natuknicu *križ*.

Pri izboru građe autorice su se opredijelile uglavnom za aktivan jezični fond, a u manjoj su mjeri prisutni arhaizmi, historizmi, poetizmi i sl. Stručni nazivi zastupljeni su onoliko koliko su prisutni u jednojezičnome rječniku standardnoga opsega. Izvori za građu bili su dostupni jednojezični i dvojezični rječnici te elektronički korpusi. Podatci o kojim je rječnicima i korpusima riječ se ne donose.

Kriteriji za izbor natuknice bili su čestoća upotrebe, stilaska neutralnost, širina značenja i brojnost podznačenja. Ako za neko značenje nije potvrđena stilski neutralna riječ, tada je natuknica stilski obilježena riječ. Obradene su samo tvorbeno jednostavnije riječi, a sve etimološki povezane riječi ne javljaju se kao natuknica kako bi se spriječila pretjerana ponavlja-

nja. Osim toga, nastojale su se izbjeći natuknice čiji bi sinonimni niz činile samo njihove tvorbeno inačice. Pri određivanju poretka sinonima u sinonimnim nizovima slijedilo se pravilo da su riječi značenjski bliže natuknici smještene prije riječi koja je značenjski udaljenija od nje.

Strukturu rječničkoga članka opisat ćemo na primjeru natuknice *jesti*:

jesti imprf. **1** hraniti se, konzumirati (hranu), blagovati, gostiti se, (~ *objed*) objedovati, (~ *za ručak/doručak/užinu/večeru*) ručati, doručkovati, uživati, nef. marendati, večerati, (*slatko* ~) lizati prste, (~ *premećući po ustima*) žvakati, (~ *meso s kostiju*) glodati, nef. brstiti, (~ *pomalo*) grickati, gristi (...), (*obilno i slasno* ~) mastiti brk, jesti velikom žlicom, nef. njupati, ekspr. krkati (...), (~ *neumjereno/prebrzo*) trpati se, šalj. tamaniti, čistiti, gutati, nef. pej. kljukati se, šopati, žderati (...) **2** ~ se (~ *zbog čega*) gristi se, žderati se, izjedati se, mučiti se (...)

Može se uočiti da je rječnički članak strukturiran od natuknice pisane masnim slovima (*jesti*) iza koje slijedi oznaka vrste riječi (*imprf.* se odnosi na nesvršeni glagol), a nakon toga slijedi sinonimni niz. Članovi sinonimnoga niza pisani su običnim tipom slova i odijeljeni zarezom. Značenjski udaljeniji članovi sinonimnoga niza odijeljeni su točkom zarezom. Budući da višeznačne riječi imaju više sinonimnih nizova, ti su nizovi unutar rječničkoga članka obrojčani, a brojevi su pisani masnim slovima (sinonimni niz **1** i **2**). U zagradama se, pisani kurzivom, nalaze definicije, objašnjenja, ograničenja konteksta uporabe i primjeri uporabe. Autorice napominju da, s obzirom na to

da je rječnik kombinacija kumulativnog i objasnidbenog, takve obavijesti ne sadrže sve natuknice najčešće onda kada pojedine kontekste uporabe nije moguće sažeto opisati. Unutar zagrada nisu grafički označene razlike između definicije, ograničenja konteksta uporabe i primjera jer bi to dovelo do vrlo složenih grafičkih oznaka i time bi se smanjila čitljivost. Iz toga postupka se može iščitati da autorice *Rječnik* ipak namjenjuju osobama koje imaju već određeno jezično znanje pa im to označavanje nije ni potrebno. Osim što se za pojedinu natuknicu navode sinonimni leksemi, u obzir se uzimaju i sinonimni odnosi leksema sa sintagmama i frazemima. Naime, u određenom kontekstu neka kolokacija ili frazem odista funkcioniraju kao moguća zamjena (*lizati prste, mastiti brk, jesti velikom žlicom*). Stoga, se sintagme i frazemi u natuknicama donose ravnopravno s ostalim članovima sinonimnoga niza, a funkcioniraju i kao samostalna natuknica kojoj slijedi sinonimni niz.

U *Rječniku* se koriste različite kratice i odrednice čime se pridonosi lakšemu snalaženju i korištenju *Rječnikom*. Tako su odrednicom *nef.* (*neformalno*) označene razgovorne riječi, regionalizmi koji su u općejezičnoj uporabi te svakodnevni česti žargonizmi. Terminološka je odrednica dodana manje poznatim nazivima te za potrebe razgraničenja terminološke i opće uporabe. Nazivi koji su uvriježeni u općoj jezičnoj upotrebi nemaju odgovarajuću odrednicu. Odrednice kojima se označava stilska vrijednost jedinica su *ekspresivno* (potencijalno emocionalno obojene i asocijativne riječi), *pejorativno* (podrugljiva, podcjenjivačka obojenost riječi), *ironično*, *šaljivo* i sl. Jako je važno mjesto

pojedine odrednice unutar rječničkoga članka. Ako se odrednica *nef.* nalazi u zagradama, odnosi se na natuknicu, izvan zagrada na riječ koja joj slijedi, a iza točke zarez na kraju jednog sinonimnog niza znači da je neformalna inačica samo tom nizu. Isti sustav primijenjen je i za ostale kratice i odrednice.

Kako bi se u *Rječniku* izbjegla kružnost definicija, autorice su pokušale spojiti dva tipa rječnika sinonima, odnosno donekle smanjiti kružnost te sustavom uputnica i indeksom povećati uporabljivost. Stoga pri traženju sinonima nekoj riječi najprije tu riječ treba potražiti u rječničkom dijelu kao natuknicu. Ako se ne pronađe kao natuknica, tada se traži u *Indeksu*. U *Indeksu* se upućuje na rječnički članak u kojem se u glavnom dijelu pojavljuje ta riječ. Natuknice se više uglavnom ne pojavljuju u *Indeksu* osim ako nisu dio rječničkoga članka neke druge natuknice. Riječi na koje se u glavnom dijelu samo upućuje, kao što su na primjer vidski glagolski parnjaci, nisu uvrštene u *Indeks*.

***

U *Rječniku* se sinonimni odista shvaćaju u najširem smislu. Naime, donose se moguće zamjene i za riječi koje i nemaju sinonima. Tako se primjerice pod natuknicom *kapa* nalaze sljedeći sinonimi: *beretka*, *šubara*, *šilterica*, *poclica*, *tepeluk*, *mitra*, *tukado* i sl., a uz svaki je u zagradi dana i definicija. Može se uočiti da su kao sinonimi navedene zapravo različite vrste kapa. Pritom treba primijetiti da beretka jest kapa, ali svaka kapa nije beretka. Stoga je ovdje riječ o hiperonimu i hiponimu. Kada bi u primjerice rečenici *Markov hobi je skupljanje beretki specijalnih policija diljem svijeta pa će tako njegovu bogatu zbirku*

od sada krasiti i oznake hrvatske specijalne policije beretku zamijenili kapom smisao bi se izgubio jer Marko ne sakuplja bilo koje kape, nego beretke. Odnos sinonimičnosti mogao bi se uspostaviti jedino u tom istome kontekstu, primjerice *Markov hobi je skupljanje beretki specijalnih policija diljem svijeta pa će tako njegovu bogatu zbirku od sada krasiti i kapa s oznakom hrvatske specijalne policije*. Isto se može uočiti i na primjeru natuknice meso uz koju su navedeni sljedeći sinonimi *govedina, janjetina, junetina, piletina, tunjevina* i sl. Sve su to vrste mesa različitih životinja pa se može reći primjerice *Najviše volim jesti piletinu*, ali se ne može piletina zamijeniti u toj rečenici mesom da bi smisao ostao isti. Stoga odnos sinonimičnosti u tom i mnogim drugim sličnim primjerima u rječniku treba shvatiti uvjetno. Zapravo je u tim slučajevima riječ više o asocijativnom povezivanju leksema srodnih značenja, što autorice i same ističu. Taj je postupak i opravdan ako prihvaćamo tezu da pravih sinonima zapravo nema.

Bogatim sinonimnim nizovima autorice su pokazale da postoje brojne razlikovne nijanse među sinonimima u najširem smislu. Te su razlikovne nijanse primjerice širina i specifičnost iskazanoga koncepta (npr. *govoriti – pripovijedati*), stupanj neutralnosti (npr. *hrabar – junčan*), intenzitet iskazanoga značenja (npr. *kovati koga u zvijezde* je značenjski intenzivnije nego *hvaliti*), pripadnost funkcionalnome stilu (npr. *jedinica – kolac, top, komad*), stupanj emotivnosti (npr. *umrijeti – preminuti*) i sl. Upravo su te nijanse važne kada je potrebno pronaći odgovarajuću zamjenu za neku riječ, a da smisao ostane jednak. Osim toga izbor određ-

noga sinonima odražava i namjeru govornika prema sadržaju iskaza.

***

Zašto je uopće koristan rječnik sinonima? U rječnicima sinonima korisne i zanimljive podatke mogu pronaći svi oni koje zanimaju značenjski odnosi među riječima. Potreban je svima koji se osviješteno koriste jezikom. Uporabom različitih sinonima razbija se ponavljanje i jednoličnost u jezičnom izražavanju, a izraz postaje bogatiji. Međutim, upotrijebiti odgovarajući sinonim nije nimalo jednostavno jer se zamjenom jedne riječi drugom smisao, stil ili odnos govornika ipak makar malo mijenja. Stoga je potrebno znati točno značenje pojedinoga sinonima ili kontekst u kojemu ga se može koristiti.

Stoga je *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika* važan prinos hrvatskoj leksikografiji jer je njime popunjena velika praznina. Autorice su napravile opsežan posao i upustile se u izazovan pothvat. Rezultat je rječnik potreban svima koji se bave riječima, pri pisanju različitih tekstova, studentima, pri prevođenju, pri poučavanju i učenju hrvatskoga jezika kao drugog i stranog jezika, pri učenju stranoga jezika pa čak i u enigmatici. Ovaj bi *Rječnik* trebao biti i snažan poticaj da se popune još neke praznine u hrvatskoj leksikografiji kao što je rječnik antonima i paronima kako bi se hrvatski jezik opisao s različitih aspekata.

Literatura:

Petrović, Bernardina, *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*, HSN, Zagreb, 2005.

Samardžija, Marko, *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

Tafra, Branka, "Sinonimija" u: *Jezikoslovna razdvojba*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995, str. 17–22.

Tafra, Branka, "Bliskoznačni odnosi u leksiku" u: *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005, str. 213–227.

Težak, Stjepko, *Hrvatski naš svagda(š)nji*, Školske novine, Zagreb, 1990.

Maja Opašić

LINGVISTIKA NADREČENIČNIH JEZIČNIH ODNOSA

Robert-Alain de Beaugrande – Wolfgang Ulrich Dressler

UVOD U LINGVISTIKU TEKSTA

(prev. N. Palašić, ur. L. Badurina,
Disput, Zagreb, 2010.)

Oduvijek neveliku i nedostatnu hrvatsku prijevodnu literaturu iz područja lingvistike u studenome je prošle godine obogatio prijevod jednogaavnog naslova. Riječ je o knjizi *Uvod u lingvistiku teksta* Roberta-Alaina de Beaugrande i Wolfganga Ulricha Dresslera, nezaobilaznoj u proučavanju lingvistike teksta, objavljenoj 1981. godine istodobno na njemačkome i engleskom jeziku.

Izlazak hrvatskoga prijevoda toga izrazito važnog i upravo temeljnog djela za proučavanja u području lingvistike nadrečeničnih jezičnih odnosa prigoda je i za kratak osvrt na teorijske misli koje su prethodile identificiranju teksta kao objekta lingvističkih istraživanja i na uvjete u kojima se oblikovala nova grana u jezikoslovlju *lingvistika teksta*. Poznato je da je tradicionalni europski pristup tekstu izrastao na strukturalističkoj misli – teoriji koja je, sukladno znanstvenoj misli

svojega doba, uvjetovanoj tadašnjim stupnjem razvoja znanstvene zajednice i činjenicom da je suvremena lingvistika još bila u povojima, lingvistici nastojala pribaviti metodološki instrumentarij na temelju kojega će se moći neosporno pokazati da je i ona zavrijedila da joj se prizna status egzaktno znanosti. U tu su se svrhu u lingvistici počeli primjenjivati istraživački pristupi poznati u drugim već afirmiranim egzaktnim područjima – prirodnim znanostima. I dok je takvom metodologijom, još od De Saussureova doba preko ženevskih i praških strukturalista, egzaktni *langue*, jezik, uspješno proučavan i opisivan, *parole*, govor, nužno je ostajao izvan znanstvenih vidokruga. Bavljenje govorom značilo je naime da će biti potrebno opisati narav jezične *kommunikacije* – područja čijem opisu ne pridonosi njegovo strukturalno raščlanjivanje (jer strukturalna će raščlamba naime zahtijevati